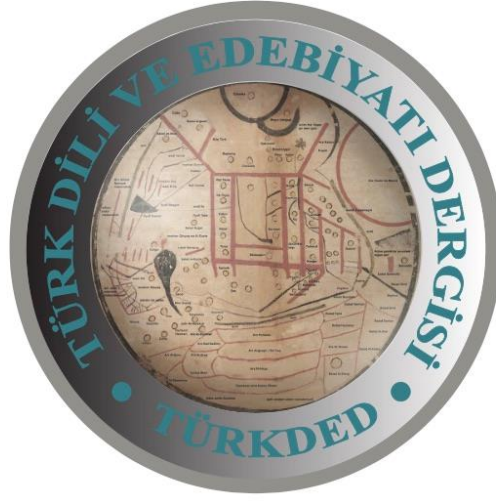

**GÜNEŞİN DEĞERLİ TAŞLARA ETKİSİYLE İLGİLİ İNANIŞLARIN
HİMAYE İLİŞKİLERİ BAĞLAMINDA ŞİİRDE ESTETİK BİR UNSUR
OLARAK KULLANILMASI ÜZERİNE**

ON THE USE OF BELIEFS ABOUT THE EFFECT OF THE SUN ON
PRECIOUS STONES AS AN AESTHETIC ELEMENT IN POETRY IN THE
CONTEXT OF PATRONAGE RELATIONS

DİLEK AKSOYLU ÇAVDAR

Doktora Öğrencisi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve
Edebiyatı Anabilim Dalı

*PhD Student, Istanbul University, Institute of Social Sciences, Department of Turkish
Language and Literature, aksoylu.dilek@hotmail.com*

 <https://orcid.org/0000-0002-6452-2313>

MÜCAHİT KAÇAR

Prof. Dr. İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü

*Prof. Dr. Istanbul University, Faculty of Art, Department of Turkish Language and
Literature, mukac80@gmail.com*

 <https://orcid.org/0000-0002-5707-8947>

Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Dergisi-Journal of Turkish Language and Literature
TÜRKDED-10, Haziran/June 2025 Rize

Makale Türü-Article Types : Araştırma Makalesi-Research Article

Geliş Tarihi-Received Date : 27.05.2025

Kabul Tarihi-Accepted Date : 26.06.2025

Sayfa-Pages: 37-47.

Atıf/Citation: Aksoylu Çavdar, Dilek; Kaçar, Mücahit (2025), “Güneşin Değerli Taşlara Etkisiyle İlgili İnanışların Himaye İlişkileri Bağlamında Şiirde Estetik Bir Unsur Olarak Kullanılması Üzerine” *Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, 6/1: 37-47.

GÜNEŞİN DEĞERLİ TAŞLARA ETKİSİYLE İLGİLİ İNANIŞLARIN HİMAYE İLİŞKİLERİ BAĞLAMINDA ŞİİRDE ESTETİK BİR UNSUR OLARAK KULLANILMASI ÜZERİNE

*Dilek AKSOYLU ÇAVDAR**

*Mücahit KAÇAR***

Özet

Osmanlı sahası klasik Türk edebiyatında sanatın gelişim ve dönüşümünde önemli bir yeri olduğu bilinen himayeyi elde etmek için hamilere eser sunan yahut onlardan gördükleri himayenin devamını talep eden sanatçılar, bu taleplerini genellikle *çerâğ* ve *terbiyet* gibi muhatabın anlayacağı bazı anahtar kelimeler kullanarak dile getirirlerdi. Şairlerin himaye talebi yahut devamı konusunda genellikle “terbiyet” kavramı etrafında birtakım benzetmeler ve inanışlar üzerinden niyetlerini ifade ettikleri, bunu hamiye hatırlattıkları görülmektedir. Bu bağlamda, güneş ve değerli taşlar ilişkisine dair inanışların özellikle himaye bağlamında kaleme alınmış beyitlere anlam düzeyinde estetik bir değer katan önemli başvuru kaynaklarından biri olduğu görülmektedir. Şairler, himayeyi farklı bağlamlarda ele aldıkları şiirlerinde, güneşin değersiz taşları değerli hâle getirmesiyle ilgili inanışları bazen göndermelerle bazen de doğrudan zikrederek düşüncelerinin dayanağı yahut teşbih unsuru olarak kullanmışlardır. Bu çalışmada, şairlerin himaye taleplerini ifade ettikleri şiirlerinde en çok başvurup telmihte bulundukları hususlardan birisi olan güneşin değerli taşlara etkisiyle ilgili inanışlara işaret edilerek şairlerin bunları himaye talebi bağlamında yazdıkları şiirlerde estetik bir unsur olarak nasıl kullandıklarına değinilmektedir.

Anahtar Kelimeler: himaye, güneş, değerli taşlar, terbiyet, Divan şiiri.

ON THE USE OF BELIEFS ABOUT THE EFFECT OF THE SUN ON PRECIOUS STONES AS AN AESTHETIC ELEMENT IN POETRY IN THE CONTEXT OF PATRONAGE RELATIONS

Abstract

In classical Turkish literature in the Ottoman field, poets who presented works to patrons or requested the continuation of the patronage they received to obtain patronage, which is known to have an important place in the development and transformation of art, usually expressed these requests by using some keywords that the addressee would understand, such as *çerâğ* and *terbiyet*. It is seen that poets generally expressed their intentions regarding the request for patronage or its continuation through some metaphors and beliefs around the concept of “terbiyet” and reminded the patron of this. In this context, it is seen that beliefs about the relationship between the sun and precious stones are one of the important reference sources that add an aesthetic value at the level

* Doktora Öğrencisi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, aksoylu.dilek@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-6452-2313>

** Prof. Dr. İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, mukac80@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-5707-8947>

of meaning to the couplets written, especially in the context of patronage. In their poems addressing patronage in different contexts, poets used beliefs about the sun making worthless stones valuable as a basis for their thoughts or as an element of simile, sometimes with references and sometimes by directly mentioning them. This study addresses the beliefs about the formation of the sun and precious stones, which are among the subjects that poets most frequently refer to

in their poems expressing their requests for protection, and how poets use these as an aesthetic element in the poems they write in the context of requesting protection.

Keywords: protection, sun, precious stones, discipline, Divan poetry.

Giriş

Osmanlı sahası klasik Türk edebiyatında sanatın gelişim ve dönüşümünde himaye ilişkilerinin önemli bir yeri olduğu bilinen bir husustur. *Divan Edebiyatında Edebî Muhitler* isimli çalışmasıyla edebî muhit ve himaye konusunda öncü çalışmalardan birini kaleme alan Haluk İpekten'den (1996) sonra klasik Türk edebiyatı alanında birçok çalışma kaleme alınarak Osmanlı İmparatorluğu'nda özellikle sultanların ve güçlü devlet adamlarının etrafında gelişen himaye ilişkileri ortaya konmuştur. Bu çalışmalarda himaye kültürü içerisinde hami ve himaye edilenin elde ettiği faydalar, himayenin nasıl elde edildiği, hamilerin şahsi zevk ve yönelimlerinin sanatı nasıl yönlendirdiği¹ ve himaye edilen sanatçıların meydana getirdiği yazılı kültürün ayrıntılarının ortaya konulduğu görülmektedir.

Himaye görmek için hamilere eser sunan yahut onlardan gördükleri himayenin devamını talep eden şairler, bu taleplerini genellikle doğrudan ifade etmeseler de eserlerinde muhatabın anlayacağı şekilde bazı anahtar kelimeler kullanarak dile getirirler. Bunlardan birisi olan “çerâğ” kelimesi ile bir haminin yeteneğini fark ettiği bir şairi bir devlet göreviyle ödüllendirmesi kastedilmektedir (Duman 2022: 22). Bu bağlamda birçok şairin kasidelerinde bu kelimeyi kullanarak bir devlet görevine atanmayı talep ettikleri görülür. Örneğin Âzim Efendi, Damat İbrahim Paşa'ya sunduğu kasidesinde yer alan şu iki beytiyle sadrazamın kendisini çerağ ederek görevlendirmesi dileğini şiirin kompozisyonu içerisinde çerâğ kelimesi üzerinden kurduğu benzetmelerle ifade etmektedir:

Revâ mı ey hidîvv-i ma'delet-güster zamânında

Güzâr ide şeb ü rûzım benim âh u figân üzre

Çerâğ it bezm-i hâsında halâs it devr-i mihenden

Döner pervâne-i dil sûz-ı gamla şem'edân üzre (Duman 2022: 284)

Himaye kültürü içerisindeki uygulamaları ifade eden en belirgin kelimenin “terbiyet” olduğuna dikkat çeken Tuba Işınsu Durmuş, “ilim ve edep öğretmek” anlamındaki bu kelimenin tezkirelerde haminin sanatçıyı himaye etmesi yani sanatçılara tanınmalarını sağlayacak imkânlar sunması anlamında “bir hâminin terbiyet-nâmesiyle bir makam elde etmek ya da şöhret bulmak” şeklinde kullanıldığına işaret eder (2021: 33). Nitekim II. Bayezid dönemi şairlerinden Gaybî'nin himaye elde etmek için yazıp sultana takdim ettiği eserine tam da bu uygulamayı ifade edecek şekilde *Terbiyet-nâme* ismini verdiği görülmektedir (Türkoğlu: 2018).

¹ Hamilik sisteminin hami ve himaye edilen açısından sağladığı karşılıklı imkânları ayrıntılı şekilde ortaya koyan bir çalışma için bkz: Durmuş, 2021.

Klasik Türk edebiyatında eser üretenlerin, özellikle de şairlerin himaye talebi yahut devamı konusunda genellikle “terbiyet” kavramı etrafında birtakım benzetmeler ve inanışlar üzerinden niyetlerini ifade ettikleri, bunu hamiye hatırlattıkları görülmektedir. Biz de bu çalışmada şairlerin himaye taleplerini ifade ettikleri şiirlerinde en çok başvurup telmihte bulundukları hususlardan birisi olan güneş ve değerli taşların oluşumuyla ilgili inanışlara işaret ederek şairlerin bunları himaye talebi bağlamında yazdıkları şiirlerde estetik bir unsur olarak nasıl kullandıklarına değineceğiz.

Güneşin Değerli Taşlara Etkisiyle İlgili İnanışlar Hakkında: Kaynaklarda madenlerin ve taşların, gökyüzündeki yıldızların ve gezegenlerin etkisiyle şekillendiği, renklerini bunlardan aldığı inanışıyla ilgili çeşitli bilgiler yer almaktadır. Mesela *Mârifetnâme*’de yıldızların ışıklarını cevherlerin bulunduğu dağların üzerine yansıttıkları ve bu cevherlere Zühal’in siyah, Müşteri’nin yeşil, Merih’in kırmızı, Güneş’in sarı, Zühre’nin mavi, Ay’ın beyaz renk verdiği belirtilmekteyken (Yılmaz ve Kılıç 2015: 273) başka kaynaklarda da karışık renklerin Utarit’e ait olduğu söylenmektedir (Levend 1984: 203). Bütün gök cisimlerinin taşlara etkisiyle ilgili inanışlar çok daha kapsamlı bir çalışmayı gerektirdiğinden biz bu çalışmada sadece güneşin değerli taşlar üzerindeki etkisiyle ilgili inanışları maddeler hâlinde ele alacağız.

Eski zamanlarda bazı değerli taşların, güneşin toprağı ve taşları terbiye etmesiyle oluştuğuna inanılmaktaydı (Kurnaz 1996: 295). Şîrvânî *Tuhfe-i Murâdî*’sinde elmasın aslında madeninde altın olmak için bir araya gelmiş su kütlesi olduğunu fakat madeninde çok durduğu için güneşin sıcaklığının aşırı etkisinin onu yoğunlaştırıp taşa döndürdüğünü ve la’l, benefşe, becâdî, akik ve bunlara benzeyen kırmızı taşların yakuta dönüşme imkânları varken bazı engeller sebebiyle yakut olamadıklarını, mizaçlarına, kuruluk ve yaşlık gibi özelliklerine göre güneşin sıcaklığının etkisiyle farklı taşlara dönüştüklerini aktarır (Argunşah 1999: 133 ve 143). Ahmet Atılâ Şentürk, elmasın, parlaklığa kabiliyeti olan taşların güneşin etkisiyle billurlaşması suretiyle oluştuğu şeklinde bir inanıştan bahsetmektedir (Şentürk 2020: 152).

Ca’fer Efendi, *Risâle-i Mi’mâriyye*’sinde doğadaki taşları üçe ayırırken en değerli taşlara cevher, orta derecede değeri olanlara mermer, değerleri açısından alt kademede yer alanlara ise kara taş dendiğini söylemektedir (Yüksel 2005: 73). Bu doğrultuda bazı beyitlerde “seng-i siyâh” ve “kara taş” gibi isimlerle sözü edilen ve güneşin etkisiyle elmas ve la’l gibi cevherlere dönüştüğü söylenen taşların siyah renkli oluşu kadar basitliği ve sıradanlığı da vurgulanmaktadır. Örneğin Bosnalı Fâzıl aşağıdaki beyitte taşın güneşin etkisiyle elmasa dönüştüğü inanışına yer verirken bunun her taş için geçerli olmadığını, taşın kendisinde elmasa dönüşme kabiliyeti yoksa güneşin bile onu elmasa dönüştüremeyeceğini söylemektedir:

Eger seng-i siyâhın kâbiliyyet yoksa zâtında

Güneş görmekle olmaz cevher-i elmas-ı bî-hemtâ (Duman 2005: 544)

“Siyah taş, kendisinde kabiliyet yoksa güneş görmekle eşsiz elmas cevherine dönüşemez.”

Güneşin cevherlerin oluşumundaki etkisi bazı şiirlerde övülen kişinin veya sevgilinin güzelliği, yüceliği, gücü, cömertliği gibi unsurlarla beraber işlenerek karşımıza çıkmaktadır. Örneğin Şeyhî’nin aşağıdaki beytinde Şîrîn güzel yüzü ve parlak yanağıyla güneşe benzetilirken Bîsütûn dağının onun yanağının yansımasıyla la’l taşının bulunduğu Bedahşân’a, dağdaki taşların da la’l cevherine dönüştüğü söylenerek güneşin la’lin oluşumundaki etkisine değinilmektedir. Beyitteki “rahşân” sözcüğü ile sevgilinin güzelliğinin, yanağının ve güneşin parlaklığı ifade edilmekle beraber la’lin oluşumunda güneş ışınlarının fonksiyonuna da işaret edilmektedir:

Ruhı ‘aksinden ol hurşîd-i rahşân

Taşı la’l eyledi tağı Bedahşân (Şan 2017: 402)

“O parlak güneş (gibi olan sevgili) yanağının yansımasıyla taşı la’l, dağı Bedahşan eyledi.”

Ahmed Paşa, Fatih Sultan Mehmed övgüsünde yazdığı “la’l” redifli kasidesinin bir beytinde devleti, talihi, yüceliği ve dünyaya hâkim oluşuyla padişahı güneşe benzetirken onun ışığının taşların üzerine düşmesi durumunda her birini parlak la’l taşlarına dönüştüreceğini söylemektedir. Peşinden gelen başka bir beyitte de şair, güneşin taşı uzun süre terbiye etmesiyle la’le dönüştürmesi inancıyla yer verirken padişahın da geçen bu uzun süre zarfında uzun yıllar boyunca yaşaması yönünde dilekte bulunmaktadır. Beyitteki “devrân içinde” ifadesi ile hem “dünyadaki” taşları hem de “zamanla” anlamını işaret edecek şekilde kullanılmıştır:

Ahcâra düşse pertev-i hurşîd-i devletüñ

Ferrinden ide her haceri şu’ledâr la’l (Kadaş 2022: 220)

“Talihinin/devletinin güneşinin ışığı taşlara değse, nuruyla her taşı parlak (bir) la’l eder.”

Var ol nice ki terbiyet-i âftâb ile

Devrân içinde sengi kıla rûzgâr la’l (Kadaş 2022: 221)

“Felek, güneşin terbiyesiyle taşı zamanla la’l kıldıkça var ol!”

Kehribar, güneşle ilişkilendirilen taşlar arasında olup bu ilişki antik Yunan metinlerine güneş ışınlarının gün batımı saatlerinde yeryüzüne çarparak bir sıvı meydana getirdiği, bu sıvının okyanusa döküldüğünde kehribara dönüştüğü şeklinde yansımıştır (Ragazzi 2016: 208). Güneşin oğlu Phaeton’u konu alan bir mitte Phaeton’un ölümüne ağlayan kız kardeşlerinin Eridanus nehrinin kıyılarında kavak ağaçlarına dönüştükleri ve kehribar gözyaşları döktükleri ifade edilir (Bulfinch 2011: 60-67). Pliny, Yunanlıların kehribarla ilgili pek çok hikâye anlattıklarını söylerken bu miti de örnek olarak gösterir ve güneş genellikle “elector” olarak anıldığı için Phaeton’un kız kardeşlerinin gözyaşlarına “electrum” adının verildiğini belirtir (Bostock ve Riley 1857: 397). Eskiden la’l, yakut ve akik gibi taşların kırmızı renklerini güneşten aldığına inanılmıştır.² Bazı beyitlerde la’l taşının rengini güneşten aldığı inancı yer almaktadır. Örneğin Nev’î’nin aşağıdaki beytinde güneş ışınlarının etkisiyle la’l taşının kırmızı renge, kehribarın da sarı renge büründüğü söylenirken bu taşların renklerini güneşten aldığı, güneşin ışınlarıyla renklendiği inancıyla yer verilmektedir:

Şol güneşden ki la’l olur ahmer

Keh-rübâyı ol eyledi asfer (*Hasbihâl*, 61a)

“La’lin kırmızı rengini aldığı şu güneş, kehribarı (da) sarı renkli yapar.”

Muhibbî’nin aşağıdaki beytinde de sevgilinin yanağı güneşe benzetilerek âşığın gözyaşlarının renginin sevgilinin yanağının yansımasıyla kırmızıya döndüğü yani âşığın sevgilinin yanağı için kanlı gözyaşları döktüğü söylenirken bu durum la’l taşının madeninin içindeyken güneşin parlak ışınlarıyla rengini kazanması inancıyla desteklenmektedir:

Ârızuñdandur şehâ eşküm benüm sürh olduğı

La’l alur kân içre mihrüñ tâbişinden çünkü reng (Yavuz 2016: 985)

“Ey şah! Madendeki la’lin güneşin parlaklığından renk alması gibi, (kanlı) gözyaşımın kırmızı olması (da) yanağın(ın yansıması)ndandır.”

² Ahmet Talat Onay, bu durumu Mantıkî’nin “Aks-i ruh ile nola olsa mey-i nâb sürh / Pertev-i hûrla olur gevher-i nâyâb sürh” beytiyle örnekler (Kurnaz 2000: 312).

İncinin, istiridyenin deniz yüzeyine çıkarak yuttuğu su veya yağmur damlasından oluştuğu inancı oldukça yaygın olup cevhernamelerde bununla ilgili ayrıntılı tasvirlerle yer verilmekte ve bunların bazılarında istiridyenin güneşin konumuna, ışınlarına ve havanın sıcaklığına bağlı olarak hareket ettiği söylenmektedir. Örneğin Za'îfi bahar yağmuru damlalarını yuttuktan sonra bir müddet denizin dibinde bekleyen istiridyenin İkizler Burcu'nun başlamasıyla su yüzeyine çıkıp güneş nereye giderse yüzünü ona doğru çevirdiğini, güneş battıktan sonra da yine denizin dibine indiğini söyler (Kutlar 2005: 92). Burada istiridyenin güneşin konumuna ve ışınlarına göre hareket ettiği görülmektedir. İncinin ilahi takdirle ve Allah'ın yardımıyla istiridyenin içinde oluştuğuna dikkat çeken Halebî ise istiridyenin sabah ve akşam saatlerinde kuzey rüzgârı eserken su yüzeyine çıkıp soğuduğunu, gündüz sıcaklığında su yüzeyine çıkması durumunda incinin çirkin, faydasız ve kara olacağını söyler (Murad 2023: 73). Burada da incinin özelliklerinin ortamın sıcaklığına bağlı olarak şekillendiği görülmektedir.³ Kaynaklarda güneşin incinin kalitesinin yanında renginde de etkili olduğuna dair bazı ayrıntılar da yer almaktadır. Örneğin Pliny, incinin kalitesinde istiridyedeki çiy tanesinin niteliğinin yanında gökyüzünün aydınlığının ve durgunluğunun da etkili olduğunu söylerken güneş ışınlarının ulaşamayacağı derinliklerdeki incilerin beyazlıklarını koruyabildiklerini, aksi hâlde güneşin etkisiyle incilerin beyazlıklarının kırmızıya döndüğünü belirtir (Bostock ve Riley 1855: 431-432). Şirvânî ise, Belinas'tan aktararak, güneş ışınlarının gereğince erişemediği derinlikteki incilerin donuk, güneşin sıcaklığının fazla tesir ettiği sık yerlerdeki incilerin sarı, ortalama bir derinlikle bulunan incilerin ise parlak, saf ve güzel olduğunu söyler (Argunşah 1999: 78).

Molla Aşkî'nin aşağıdaki beytinde memduhun yüzü güneşe benzetilirken dudakları ve dişleri de yakut ve inci ile ilişkilendirilerek güneşin yakutu ve inciye besleyip yetiştirdiği yani bu cevherlerin oluşumuna tesir ettiği inancına yer verilmektedir:

Devr-i hüsnünde leb-i yâkûtuñı görenlere

Zâhir olur olduğı yâkût u dür-perver güneş (Şentürk ve Boşdurmaz 2012: 596)

“Güzelliğinin devrinde (senin) yakut dudağını görenlere, güneşin inci ve yakutu beslediği belli olur.”

Güneşin taşlara etkisi hakkındaki inanışların temelde bir düşünce etrafında yoğunlaştığı görülmektedir. Değerli taş olma potansiyeline sahip olan taşları değerli hâle getirenin güneşin etkisi olduğu inancına göre güneş, taşların sahip oldukları mizaç ile kuru ve yaş olma derecelerine göre onlara farklı şekillerde etki ederek taşları elmas, yakut, la'l gibi değerli taşlara çevirmekte, her birinin özlerinde sahip oldukları farklı renkleri ortaya çıkarmaktadır. Burada önemli olan husus, bu taşların özünde böyle bir potansiyeli taşımalarıdır.

Himaye İlişkileri Bağlamında Güneş ve Değerli Taşlarla İlgili İnanışların Şiirde Estetik Bir Unsur Olarak Kullanılması: Osmanlı sahası klasik Türk edebiyatının öne çıkan önemli özelliklerinden birisi metinlerde ele alınan konular için farklı alanlara ait inanış, uygulama ve terimlerin telmih ve çağrışımlardan da yararlanılarak kullanılmaları olup bu uygulama, üretilen eserlere estetik bir değer katan önemli bir husustur. Estetik “güzelliğin bilimi” diye tarif edilse de aslında *sanat eserinin yaratılması, bir varlık alanı olarak sanat eseri, sanat eseriyle ilişkileri açısından tabiat, sanat eserinin değerlendirilmesi (eleştirisi) ve zevk gibi konuları içine alan bir bilgi dalı* (Ayvazoğlu 2000: 146) olup klasik Türk edebiyatı metinlerine şekil ve muhteva açısından güzellik, derinlik ve anlam katan her türlü unsuru içermektedir. Bu bağlamda, yukarıda

³ *Kitâbü'l-Ahcâr*'da da istiridyenin ortamın sıcaklığından ve rüzgârlardan yararlanabilmek için güneşin doğduğu ve battığı zamanlarda su yüzeyine çıktığı, bu sayede incinin saf bir güzelliğe eriştiği, istiridyenin bu sebeple gün ortasında su üstüne çıkmadığı söylenir (Aksoy 2021: 108-109).

sunduğumuz güneş ve değerli taşlar ilişkisine dair inanışlar da özellikle himaye bağlamında kaleme alınmış beyitlere anlam düzeyinde estetik bir değer katan önemli başvuru kaynaklarından biridir.

Eskilerin düşüncesine göre güneş gök cisimlerinin sultanı kabul edilir. Yeryüzünün efendisi olan padişah da şiirlerde sıklıkla güneşle ilişkilendirilir. Özellikle de “güneş” redifli kasideler padişahın ülkeyi yönetme şekli, adaleti, tahtının yüceliği, talihi, cömertliği, karakteri ve fiziki özellikleri gibi pek çok unsurun işlenmesi açısından zengin bir malzeme barındırmakta ve bunlarda güneşin cevherlerle ilişkisine ve padişahın veya övülen başka bir devlet büyüğünün hamiliğine dair örnekler de bulunmaktadır.⁴ Şairlerin himayeyi farklı bağlamlarda ele aldıkları şiirlerinde, güneşin değersiz taşları değerli hâle getirmesiyle ilgili inanışları bazen göndermelerle bazen de doğrudan zikrederek düşüncelerinin dayanağı yahut teşbih unsuru olarak kullandıkları görülmektedir. Örneğin Usûlî’nin İsa Bey övgüsünde yazdığı “güneş” redifli kasidesinin aşağıdaki beytinin birinci mısraında bu inanışa yer verildikten sonra memduhunun himmetinin en küçük bir zerreyi bile güneşten de değerli hâle getireceği söylenerek maddi imkânlar açısından bir zerre mesabesinde olan sanatçının memduhunun himmeti sayesinde kendisindeki yeteneği geliştireceğine ve sanat dehalarından daha ileri bir dereceye gelebileceğine işaret edilmektedir:

Terbiyetle taşı la’l eyler güneş ammâ senüñ

Zerre-i nâ-çizi eyler himmetüñ akder güneş (İsen 2020: 103)

“Güneş, taşı terbiye ederek la’le çevirir ancak senin himmetin en basit bir zerreyi en kudretli bir güneşe çevirir.”

Hayâlî, Kanuni Sultan Süleyman övgüsünde yazdığı kasidesinin aşağıdaki beytinde padişaha seslenerek padişahın kendisiyle ve şiirleriyle ilgilenip desteklemesi sayesinde şiirlerinin bu derece canlı, güzel ve renkli olduğunu söylerken bu durumu güneşin taşı terbiye ederek parlak bir la’l cevherine dönüştürmesiyle örneklemekte ve şiirlerini güzelleştirip öne çıkaranın padişahın desteği, lütfu ve himayesi olduğuna dikkat çekmektedir:

İltifâtundur sözüm bu resme rengin eyleyen

Terbiyetle taşı la’l-i âbdâr eyler güneş (Çelik Vural 2021: 80)

“Güneş (nasıl) taşı besleyip yetiştirerek parlak (bir) la’le çevirir(se); sözümü (de) bu derece renkli kılan (senin) iltifatındır.”

Necâfî Bey, Şehzade Mahmud için yazdığı kasidesinin aşağıdaki beytinde şehzadeyi güneşe benzetirken onun ilgisi, yetiştirmesi, terbiyesi ve himayesiyle la’l ve altın cevherlerinin ortaya çıktığını söyleyerek kendisinden himaye ve destek beklediğini ima etmektedir. Beyitte güneşin la’l taşına ek olarak altının oluşumunda da etkili olduğu inanışı yer almaktadır:

Husrevâ sen güneşüñ terbiyeti ile virür

Bu kadar la’l ü bu deñlü zeri kân-ı kerem (İlhan 2023: 742)

“Ey şah! Kerem madeni bu kadar la’li ve böyle (çok) altını sen güneşin (ilgisi, yetiştirmesi ve) himayesiyle verir.”

Kâtib-zâde Mustafa Sâkîb’in *Divan*’ında yer alan aşağıdaki iki beyitte kabiliyetsiz kimselerin himaye edilseler bile kemale eremeyecekleri düşüncesi, güneşin siyah taşları mücevhere çeviremeyeceği inancıyla delillendirilmiştir:

⁴ Edebiyatımızda Atâyî, Kemâl, Ahmed Paşa, Lâmi’î Çelebi, Usûlî, Hayâlî ve Ali Rûhî’ye ait “güneş” redifli kasidelerde padişahın özellikleriyle ilgili unsurların tasnifi ve değerlendirilmesi konusunda ayrıntılı bilgi için bkz: Gülhan, 2005.

Bulmaz kemâl tîre-nihâdân ki idemez

Seng-i siyâhı perveriş-i âfitâb la'1 (Kırbyık 2017: 732)

“Güneşin terbiyesi siyah taşı la'le çeviremediği gibi karanlık tabiatlı kişi de olgunluk kazanamaz.”

Her seng degül perveriş-i mihr ile gevher

Her tîre-derûn kâbil-i feyz-i himem olmaz (Kırbyık 2017: 539)

“Her taş, güneşin yetiştirmesiyle mücevher olamaz. İçi kara olan her kişi himaye edilip yetiştirilmeye uygun değildir.”

Fuzûlî, Safeviler zamanında görev yapan Bağdat Valisi Mehmed Han Tekelü övgüsünde yazdığı kasidesinin aşağıdaki beytinde kendisini değersiz bir taş, Mehmed Han'ı da güneşe benzetmekte ve güneşin ışıyla değersiz taşları parlak la'l cevherlerine dönüştürmesi gibi Mehmed Han'ın güzelliğinin ışığının da kendi karanlık tabiatını aydınlattığını söylemektedir:

Kılur şem'-i cemâlûn nûrî tab'-i tîremi rûşen

Güneşdür seng-i bî-mikdârı la'l-i âb-dâr eyler (Kılınç 2021: 337)

“Cemalinin mumunun nuru karanlık, kederli tabiatımı aydınlatır; (o) değersiz taşı la'l eyleyen (bir) güneştir.”

Himâye talep eden şairler, bazı beyitlerde güneşin taşları değerli mücevherlere çevirdiğine değindikten sonra muhataplarına kendilerindeki potansiyeli açığa çıkaracak güce sahip olduklarını hatırlatma gereği duyarlar. Karamanlı Nizâmî, Karaman beylerinden olan Kasım Bey'e sunduğu söylenen kasidesinde yer alan aşağıdaki beytinde güneşin taş tesir ederek onu la'le çevirmesinden bahsettikten sonra övülen kişinin güneşten aşağıda kalmayacağını, kendisinin de bir taşdan değersiz olmadığını ifade ederek memduhundan kendisini himayesine alarak ona ilgi ve destek göstermesini istemektedir:

Terbiyet kılup güneş dirler ki taşı la'l ider

Ne güneşden sen aşağısın ne taşdan ben de kem (İpekten 1974: 108)

“Derler ki güneş, besleyip yetiştirerek taşı la'l eder; ne sen güneşten aşağısın ne de ben taştan değersizim (öyleyse bana destek ol ve beni himayen altına al).”

Şeyhülislâm Yahyâ da bir beytinde Karamanlı Nizâmî gibi bir tavır takınmaktadır. Bir gazelinde şair, şiirde yeni fikirlerin üretilmediği bir ortamı tasvir ederken güneşin taşı la'le çevirdiği inancına yer vererek taş benzettiği gönlünün la'l cevherine dönüşmemesini güneşin yokluğuyla ilişkilendirip şiir sanatının gelişebilmesi için şairlerin desteklenmesi gerektiğini ima etmektedir:

Sengden dil kem mi yâ seng-i siyâhı la'l iden

Âftâb-ı feyz-bahşâ-yı bülend-ahter mi yok (Kavruk [t.y.]: 205)

“Gönül taştan (da) değersiz mi yoksa siyah taşı la'l eden bereket bahşedici uğurlu güneş mi yok?”

Gelibolulu Âlî, bir gazelinde kendisini inciye benzetip güneşin inciye terbiye etmesi inancıyla yola çıkarak himaye altına alınmadığı ve padişaha takdim edilmediği için sitem ederken muhtemelen Ferhad Paşa için kaleme aldığı ve padişaha ulaşabilmek adına kendisinden yardım istediği kıtasının bazı beyitlerinde de yağmur damlasının güneşin etkisiyle inciye dönüşmesi ve güneşin inciye parlaklık vermesi inancıyla yararlanarak kendisini bir damlaya benzetmekte ve sözleri aslında birer cevher niteliğinde olmasına rağmen bu cevherin gelişip parlayabilmesi için güneşe benzettiği paşanın himayesine, terbiyesine, desteğine ihtiyacı

olduğunu dile getirmektedir. Beyitlerde yukarıda işaret ettiğimiz gibi himaye edilmek anlamındaki “çerâğ” ve “terbiyet” kelimelerinin kullanıldığı görülmektedir:

N’içün dürr-i vücûdum terbiyet kılmazsın ol şâha

Sa’âdet şemsisin lutf-ı firâvânun unıtduñ mı (Aksoyak 2018: 1222)

“Neden benim varlığımın incisini şâhın himâye etmesini sağlamıyorsun? Sen mutluluk güneşisin, bol bol verdiğin lutufları unuttun mu?”

Bir güherdür her sözüm ben katre-i nâ-çîz isem

Terbiyet lâzım ola tâ katre dürr-i şâhvâr

Sen sa’âdet burcınun hurşîd-i ‘âlem-tâbısın

‘Ayn-ı deryâ-yı keremdür pâdişâh-ı rûzigâr

Terbiyet kıl şehriyâr-ı dehre zâtum gevherin

Himmet it yansun çerâğum mihr-i ‘âlem-tâbvâr

Lutf u ihsânına mazhar düşse şemsün lâ-cerem

Katre-i nîsân olur elbette dürr-i tâbdâr (Aksoyak 2018: 1265-1266)

“Ben değersiz bir damla olsam da her sözüm bir cevherdir; su damlasının (da) değerli bir inci olması için beslenip büyütülmesi gerekir. Sen mutluluk burcunun dünyayı aydınlatan güneşisin, zamanın padişahı (da) kerem denizidir. Zâtımın cevherini zamanın hükümdarı için besle, yardım et, mumum dünyayı aydınlatan güneş gibi yansın. Nisan (yağmuru) damlası güneşin lütfuna erişse elbette parlak (bir) inci olur.”

Şairler, şiir yazma konusunda benzerlerinin olmadığını ve rakip tanımadıklarını ifade etmek üzere aslında “kalitede ve şekilde benzeri olmayan inci” (Argunşah 1999: 89) anlamına gelen “dürr-i yetîm” tabirinden de yararlanmışlar ve şiirlerinde kendilerini eşsiz incilere benzetmişlerdir. Hayâlî de aşağıdaki beytinde incinin güneşin terbiyesiyle renk ve parlaklık bulduğu inancına yer vererek şiir denizi içinde kendisini eşsiz bir inci olarak nitelerken onun bu özelliğini fark eden padişahın kendisini sevgisi ve lütfuyla ödüllendirip destekleyerek himayesi altına aldığını söylemekte, bu sayede şairliğinin ve tabiatının da canlanıp parlayarak ön plana çıktığını ima etmektedir:

Bahr-i nazm içre Hayâlî göricek dürr-i yetîm

Verdi fer terbiyet-i mihri ile şâh saña (Çelik Vural 2021: 144)⁵

“(Ey) Hayâlî! Padişah, (senin) nazım denizinde eşi olmayan bir inci (olduğunu) görünce sevgisinin/güneşinin himayesiyle sana parlaklık verdi.”

Sonuç ve Değerlendirme

Bu çalışmayla klasik Türk edebiyatının muhtevasını oluşturan önemli konulardan biri olan değerli taşlarla ilgili inanışlardan sadece himaye bağlamında kaleme alınmış metinlerde güneş ve

⁵ Hayâlî, “Dergehün deryâ senün zâtuñ güneş rûşen bu kim / Ka’r-ı deryâda güneşden nûr alur dürr-i yetîm” şeklindeki başka bir beytinde de denizin dibindeki incinin güneşin ışıyla beslenip parladığı inancına yer vermektedir. (Çelik Vural 2021: 430)

değerli taşların ilişkisiyle alakalı halk inanışlarının estetik bir malzeme olarak kullanılmasına dikkat çekilmiştir.

Güneş ve değerli taşlar ilişkisine dair inanışların himaye bağlamında kaleme alınmış metinlere benzetme ve kıyas unsuru olarak anlam düzeyinde estetik değer kattığı görülmektedir. Himaye talebiyle yazılan metinlerde söz konusu inanışlara başvurulduğunda sanatçıların kendilerini güneşin etkisiyle cevhere dönüşen taşlara benzettikleri, bu benzetme üzerinden kendilerindeki potansiyele işaret ederek güneş mesabesinde gördükleri -genellikle de padişah olan- hamilerin himmetleri sayesinde sanatlarının gelişeceğine değindikleri görülür. Çalışmada Kâtib-zâde Mustafa Sâkîb'in örnek olarak verilen iki beytinde görülebileceği üzere, bu inançların ele alındığı bazı metinlerde, aynı güç merkezinden faydalanmak isteyen birçok sanatçı arasındaki rekabetin metinlere yansması olarak değerlendirebileceğimiz göndermelere de rastlanmaktadır. Bu türden metinlerde güneşin sadece potansiyeli olan taşların özündeki renk ve değeri ortaya çıkardığı, sanatlarını kemale erdirmeleri mümkün olmayan kabiliyetsizlerin boş yere himaye edilecekleri yönünde bir telkinde bulunulduğu görülmektedir.

İncelediğimiz bazı metinlerde himaye talep eden sanatçıların bunu kendilerinin bir hakkı olarak gördükleri ve hamilere sorumluluklarını hatırlatırken güneşle ilgili inanışlar üzerinden bunu dile getirdikleri görülmektedir. Karamanlı Nizâmî'nin Karaman beylerinden olan Kasım Bey'e "Ne sen güneşten aşağısın ne de ben taştan değersizim" şeklinde hitap ederek karşılıklı görev ve sorumlulukları hatırlatması yahut Gelibolulu Âlî'nin padişaha ulaşabilmek için Ferhad Paşa'dan yardım isterken kendi değerini vurgulaması ve Paşa'ya sitemkârâne sözler söyleyerek "Neden benim varlığımın incisini şahın himaye etmesini sağlamıyorsun? Sen mutluluk güneşisin, bol bol verdiğin lütufları unuttun mu?" demesi himaye talep edenlerin bunu kendilerinde bir hak olarak gördüklerini göstermektedir.

Kaynakça

- Aksoy, Gürsel (2021). *Aristoteles'in Taşlar Kitabı – Kitâbu'l-Ahcâr li-Aristâtâlîs* [İnceleme-Arapça Metin-Çeviri-Yorum]. 2. Baskı, İstanbul: Büyüyen Ay Yayınları.
- Aksoyak, İ. Hakkı (2018). *Gelibolulu Mustafa Âlî Divanı*. Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü.
- Ambross, Edith, Candid Penstrokes (1982) *The Lyrics of Me'âlî, an Ottoman Poet of the 16th Century*, Berlin: Klaus Schwarz Verlag.
- Argunşah, Mustafa (1999). *Muhammed b. Mahmûd-ı Şîrvânî, Tuhfe-i Murâdî: İnceleme – Metin – Dizin*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Ayvazoğlu, Beşir (2000). "İlmü'l-cemâl". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 22, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları. 146-148.
- Bostock, John, H. T. Riley (1855). *The Natural History of Pliny*. Vol. 2, London: H. G. Bohn.
- Bostock, John, H. T. Riley (1857). *The Natural History of Pliny*. Vol. 6, London: H. G. Bohn.
- Budge, E. A. Wallis (1930). *Amulets and Superstitions*. London: Oxford University Press.
- Bulfinch, Thomas (2011). *Bulfinch Mitolojileri*. Çev. Aysun Babacan, Bora Kamceç, Berk Özcangiller. Birinci Basım, İstanbul: Pinhan Yayıncılık.
- Çelik Vural, Büşra (2021). *Hayâlî Bey Divânı (İnceleme-Tenkitli Metin-Dil İçi Çeviri)*. Antalya: Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Basılmamış Doktora Tezi.

Duman, Mehmet Âkif (2005). *Fâzıl Dîvânı (Transkripsiyonlu Metin – İnceleme)*. Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi.

Duman, Muhammed (2022). *Divan Edebiyatında Edebî Muhitler: III. Ahmed ve I. Mahmud Dönemi (1703-1754)*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi.

Durmuş, Tuba Işinsu (2021). *Şair ve Sultan: Osmanlıda Edebi Himaye*. İstanbul: Muhit Kitap.

Gülhan, Abdülkerim (2005). “Güneş Redifli Kasideler ve Övgülerinde Hükümdar Tiplmeleri Üzerine Bir Değerlendirme”. *Osmanlı Araştırmaları* (26), 297-328.

İlhan, Enes (2023). *Necâtî Bey Dîvânı: Metin – Bağlamlı Dizin – İşlevsel Sözlük*. Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi.

İpekten, Haluk (1996). *Divan Edebiyatında Edebî Muhitler*. Ankara: MEB Yayınları.

İpekten, Haluk (1996). *Karamanlı Nizâmî: Hayatı, Edebi Kişiliği ve Dîvânı*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yayınları.

İsen, Mustafa (2020). *Usûlî Dîvânı*. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları.

Kadaş, Sercan (2022). *Ahmed Paşa Divanı: Tenkitli Metin – Bağlamlı Dizin ve İşlevsel Sözlük*. Ankara: Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi.

Kavruk, Hasan (t.y.). *Şeyhülislam Yahyâ Dîvânı*. Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü.

Kılınç, Abdülhakim (2021). *Fuzûlî Dîvânı (İnceleme-Tenkitli Metin)*. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları.

Kırbıyık, Mehmet (2017). *Kâtib-zâde Sâkîb Dîvânı*. Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü.

Kurnaz, Cemal (1996). “Güneş”. TDV İslâm Ansiklopedisi. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, s. 294-296.

Kurnaz, Cemal (2000). *Ahmet Talât Onay, Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar ve İzahı*. Ankara: Akçağ Yayınları.

Kutlar, Fatma Sabiha (2005). *Klâsik Dönem Metinlerinde Değerli Taşlar ve Risâle-i Cevâhir-nâme*. Birinci Baskı, Ankara: Öncü Kitap.

Levend, Ağâh Sırrı (1984). *Divan Edebiyatı Kelimeler ve Remizler Mazmunlar ve Mefhumlar*. 4. Basım, İstanbul: Enderun Kitabevi.

Murad, Sibel (2023). *Muhammed b. Garsüddîn el-Halebî, Cevher-nâme [İnceleme-Sadeleştirilmiş Metin-Tıpkıbasım/Çeviriyazılı Metin-Dizin]*. İstanbul: DBY Yayınları.

Nev‘î, Yahyâ b. Pir Ali b. Nasûh el-Malkaravî. *Hasbihâl*, Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi, No: 03384-007, 59-67 yk.

Ragazzi, Eugenio (2016). “Amber, a Stone of Sun for Ancient Medicines”. *Acta medico-historica Rigensia*, Volume 10 (29).

Şan, Funda (2017). *Şeyhî'nin Husrev ü Şîrîn'i (İnceleme-Metin-Çeviri-Dizin/Sözlük)*. İstanbul: Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi.

Şentürk, Ahmet Atillâ (2020). *Osmanlı Şiiri Kılavuzu*, Cilt 4, İstanbul: DBY Yayınları.

Şentürk, Ahmet Atillâ, Nurcan Boşdurmaz (2020). *Molla Aşkî, Divan*. 1. Baskı, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Türkoğlu, Serkan (2018). “Himâye Arayan Şairin Sultana Niyazı: II. Bayezid Dönemi Şairi Gaybî ve Terbiyet-nâme’si”. *EKEV Akademi Dergisi* (73), 513-556.

Yavuz, Kemal (2016). *Kânûnî Sultan Süleyman, Muhibbî Dîvânı Bütün Şiirleri*. 1. Cilt, İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları.

Yılmaz, Durali, Hüsnü Kılıç (2015). *Erzurumlu İbrahim Hakkı Hazretleri, Marifetnâme*, İstanbul: Çelik Yayınevi.

Yüksel, İ. Aydın (2005). *Ca’fer Efendi, Risâle-i Mi’mâriyye*, 1. Basım, İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları.

Extended Abstract

It is a known fact that patronage relations have an important place in the development and transformation of art in Ottoman classical Turkish literature. Poets who present works to patrons in order to receive patronage or request the continuation of the patronage they receive from them, usually do not express these demands directly, but express them in their works using certain key words that the addressee can understand. It is seen that those who produce works in classical Turkish literature, especially poets, generally express their intentions about the request for patronage or the continuation of patronage through some metaphors and beliefs and remind the patron of this.

There is various information in the sources about the belief that minerals and stones are shaped by the effect of the stars and planets in the sky and that they get their colors from these. In ancient times, it was believed that some precious stones were formed by the sun seasoning the soil and stones. In his *Tuhfe-i Muradi*, Shirvani states that diamond is actually a mass of water that has come together in its mine to become gold, but since it remains in its mine for a long time, the extreme effect of the sun's heat condenses it and turns it into stone, and that while red stones such as la'l, benefşe, becâdî, akik and similar red stones have the possibility of turning into ruby, they cannot become ruby due to some obstacles, and they turn into different stones according to their temperament, dryness and wetness under the effect of the sun's heat. In his work *Risale-i Mi'mâriyye* written by Cafer Efendi in the 17th century, stones in nature are divided into three according to their values; It is said that the best stones are called ore, the ones with medium value are called marble, and the ones with low value are called black stones. In some couplets, it is mentioned that the sun turns black stones into garnets.

In poems, the effect of the sun on the formation of carbuncle is usually encountered by including the beauty or power, nobility and generosity of the beloved or the person being praised. In the couplets, the sultan's state, nobility, fortune and dominance over the world are likened to the sun and it is stated that every stone will turn into a bright carbuncle with the reflection of its light. The belief that the sun affects minerals and stones is also valid for pearls. For example, in *Kitâbü'l-Ahcar*, it is said that the oyster moves to benefit from the temperature at sunrise and sunset in order to transform the seed inside it into a beautiful pearl. One of the most important features of the Ottoman field of Classical Turkish literature is the use of beliefs, practices and terms from different fields for the subjects discussed in the texts, also by making use of allusions and connotations, and this practice is an important issue that adds aesthetic value to the works produced. In this context, the beliefs about the relationship between the sun and precious stones that we presented above are also one of the important reference sources that add aesthetic value to the couplets written especially in the context of protection.

In their poems where poets address patronage in different contexts, it is seen that they use the beliefs about the sun turning worthless stones into valuable ones, sometimes with references and sometimes directly, as the basis of their thoughts or as an element of simile. The effect of the sun on stones becoming la'l is included in the poems with examples that can be evaluated within the framework of the patronage tradition, which is encountered in the past with practices such as people in high positions protecting and supporting artists and granting them certain favors and ensuring their recognition. According to the poets, just as the sun affects stones and turns them into bright carbuncle, it is the sultan's favor, support and patronage of the poet that beautifies and shines the poets' poems. In such texts, the idea that untalented people cannot reach perfection even if they are protected is evidenced by the belief that the sun cannot turn all black stones into jewels. After mentioning in some couplets that the sun turns stones into precious jewels, poets who ask for protection feel the need to remind their interlocutors that they have the power to reveal their own potential. Poets have also used the expression "dürr-i yetîm", meaning a pearl that has no equal in quality and form, to express that they have no peers in writing poetry and that they do not recognize any rivals.